

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	21
----------------	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΑΙΔΟΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ: ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Κεφάλαιο 1: Κλινική Παιδοψυχολογία - Ψυχοπαθολογία	29
---	-----------

1. Παιγνιοθεραπεία, παραμύθι και μαριονέτες: ένα ψυχοεκπαιδευτικό πρόγραμμα παρέμβασης στην κλινική παιδοψυχολογία	34
2. Άλλες σημαντικές διαταραχές της κλινικής ψυχοπαθολογίας	39
2.1. Μαθησιακές δυσκολίες	39
2.2. Αγχώδεις διαταραχές	42
2.3. Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής-Υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ)	45
2.4. Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ)	48

Κεφάλαιο 2: Αναπαράσταση και συμβολική λειτουργία	57
--	-----------

1. Η έννοια της αναπαράστασης	57
2. Ο ρόλος του σημαίνοντος και του σημαινομένου στη συγκρότηση της συμβολικής λειτουργίας: γνωστική, γλωσσολογική και ψυχαναλυτική προσέγγιση	62

3. Η συμβολική λειτουργία στη γνωστική ψυχολογία: από τον Piaget στον Wallon	67
3.1. Εννοιολογικός προσδιορισμός της συμβολικής ή σημειωτικής λειτουργίας	67
3.2. Η συμβολική ή σημειωτική λειτουργία κατά Piaget	72
3.3. Η συμβολική λειτουργία κατά Wallon	74
4. Γένεση της συμβολοποίησης και της σημειωτικής διαμεσολάβησης στην κοινωνιογνωστική θεωρία του Vygotsky	78

Κεφάλαιο 3: Η συμβολική λειτουργία στην ψυχαναλυτική θεωρία

89

1. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Winnicott	89
2. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Spitz	92
3. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Mahler	94
4. Η συμβολική λειτουργία ως περιέχουσα λειτουργία και συμβολική εξίσωση: Bion, Segal και Bick	96
4.1. Η συμβολική λειτουργία κατά Bion	96
4.2. Η συμβολική λειτουργία κατά Segal	96
4.3. Η συμβολική λειτουργία κατά Bick	97
5. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Meltzer	98
6. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Lacan	100
7. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Anzieu	101
8. Γένεση της συμβολικής λειτουργίας κατά Klein	106
9. Εξέλιξη της συμβολικής λειτουργίας στη γνωστική και στην ψυχαναλυτική θεωρία	107

Κεφάλαιο 4: Παραμύθι, μύθος, θρύλος: τρεις διαστάσεις της συμβολικής σκέψης-λειτουργίας

115

1. Δομιστική και μορφολογική ανάλυση του παραμυθιού	123
1.1. Η θεωρία του Greimas για την ανάλυση του μύθου και του παραμυθιού	123
1.2. Η μορφολογική ανάλυση του παραμυθιού κατά Propp	126
2. Ο ρόλος της μαριονέτας και του παραμυθοδράματος στην εγκατάσταση της συμβολικής-αναπαραστατικής σκέψης	130

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΛΙΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Κεφάλαιο 1: Μεθοδολογία	141
1. Μέθοδος έρευνας	141
2. Πληθυσμός - χαρακτηριστικά	142
3. Υποθέσεις	143
 Κεφάλαιο 2: Ερευνητική διαδικασία: το εργαστήριο παραμυθιού	 149
1. Πρόγραμμα δραστηριοτήτων-ασκήσεων στο πλαίσιο του θεατρικού παιχνιδιού με μαριονέτα	151
 Κεφάλαιο 3: Συμπεράσματα - Συζήτηση	 157
 Γενική βιβλιογραφία	 177
 Ευρετήριο ονομάτων, όρων και θεμάτων	 201

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται τον ρόλο του θεατρικού παιχνιδιού, του παραμυθιού και της μαριονέτας στην ψυχοπαιδαγωγική και θεραπευτική επανεκπαίδευση των παιδιών με διαταραχές μάθησης και προβλήματα συμβολοποίησης.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται βασικές έννοιες της κλινικής παιδοψυχολογίας και ψυχοπαθολογίας. Πρόκειται για εξειδικευμένο κλάδο της ψυχολογίας που επικεντρώνεται στην κατανόηση, τη διάγνωση, την πρόληψη, τη θεραπεία και την αποκατάσταση των ψυχικών διαταραχών και προβλημάτων ψυχικής υγείας, των διαταραχών του συναισθήματος, των γνωστικών μηχανισμών και της εξωτερικευμένης συμπεριφοράς σε άτομα που δυσλειτουργούν. Βασικοί στόχοι της κλινικής παιδοψυχολογίας και ψυχοπαθολογίας είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων, η αντιμετώπιση ψυχικών προβλημάτων, η πρόληψη των ψυχικών διαταραχών και η ευαισθητοποίηση για την ψυχική υγεία. Στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρείται και μια συνοπτική παρουσίαση των εννοιών του συμβολικού παιχνιδιού και της παιγνιοθεραπείας, που αναλύονται εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια. Τέλος, γίνεται αναφορά στις μαθησιακές δυσκολίες, στις αγχώδεις διαταραχές, στη Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής-Υπερκινητικότητας (ΔΕΠ-Υ), καθώς και στη Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ), σε συνάρτηση με την επίδραση της παιγνιοθεραπείας και του συμβολικού παιχνιδιού σε άτομα που αντιμετωπίζουν τις προαναφερθείσες δυσκολίες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο οριοθετούνται και αναλύονται βασικές έννοιες προερχόμενες από τη γνωστική και την ψυχαναλυτική ψυχολογία,

οι οποίες συγκροτούν την επιστημολογική σκευή της έρευνας. Γίνεται μια συστηματική περιγραφή και ανάλυση της έννοιας της συμβολικής λειτουργίας και της αναπαράστασης. Οι έννοιες αυτές προσεγγίζονται από γνωστική και ψυχαναλυτική σκοπιά.

Προκειμένου να κατανοηθεί αυτός ο δυνητικός χώρος (*espace potentiel* – Winnicott), η έννοια της αναπαράστασης αναλύεται τόσο από γλωσσολογική όσο και από ψυχαναλυτική σκοπιά, με αναφορά στις έννοιες του σημαίνοντος, του σημαινόμενου και του αναφερομένου.

Το γλωσσολογικό σημαίνον και σημαινόμενο συγκροτούν τη μορφή, το περιέχον κάθε μορφής επικοινωνίας, ενώ το ψυχαναλυτικό σημαίνον και σημαινόμενο συγκροτούν το ψυχικό αποτύπωμα (*trace psychique*) της αναπαράστασης. Έτσι, διερευνώνται ο ρόλος και η χρησιμότητα της αναπαράστασης στη δόμηση της ενδοομαδικής επικοινωνίας στο θεατρικό παιχνίδι με τη χρήση του παραμυθιού και της μαριονέτας. Διερευνώνται, επίσης, οι συνθήκες παραγωγής των αναπαραστάσεων μέσα από το συμβολικό παιχνίδι, ο αυτοπροσδιορισμός του παιδιού μέσα από τα σταθερά σημεία αναφοράς του επί του σώματός του, όπως αυτά κατακτώνται μέσα από το παραμύθι και τη μαριονέτα.

Η συμβολική λειτουργία οριοθετείται και αναλύεται σε γνωστικό επίπεδο μέσω των θεωριών του Piaget, του Wallon και του Vygotsky, και σε ψυχαναλυτικό επίπεδο μέσω των θεωριών των Lacan, Anzieu, Segal, Klein, Winnicott, Bion και Bick. Ως «συμβολική λειτουργία» νοείται η ικανότητα του παιδιού να αναπαριστά την πραγματικότητα ενός σημαινόμενου αντικειμένου με ένα διαφοροποιημένο σημαίνον (γλώσσα, νοητική εικόνα). Η συμβολική ή σημειωτική λειτουργία στηρίζεται στα σημεία και στα σύμβολα. Τέλος, αναλύεται η έννοια του Εγώ-Δέρματος ή Σωματικού Εγώ (*Moi Corporel*) ως σημαίνουσας συμβολικής σημασίας για την εγκατάσταση της σημειωτικής σκέψης στο παιδί.

Θεωρούμε ότι το θεατρικό παιχνίδι με παραμύθι και μαριονέτες σε ένα οργανωμένο πλαίσιο (*cadre*), όπως είναι το εργαστήριο παραμυθιού, επιτελεί τόσο τη λειτουργία του περιέχοντος (*fonction contenant*), όπου το Εγώ-Δέρμα (*Moi Peau*) ή Σωματικό Εγώ (*Moi Corporel*) του παιδιού λειτουργεί ως υποδοχέας στο εσωτερικό του οποίου αποθηκεύονται τα καλά αντικείμενα, όσο και τη λειτουργία του ορίου, όπου το Σωματικό Εγώ (*Moi Peau*) αποτελεί το όριο ανάμεσα στην εσωτερική του υποκειμένου ψυχική πραγματικότητα και στην εξωτερική αντικειμενική πραγματικότητα (Anzieu, 1995/2003).

Στο ίδιο κεφάλαιο πραγματοποιείται μια μορφολογική και δομιστική ανάλυση του παραμυθιού. Ειδικότερα, αναλύεται η θεωρία του Greimas, της οποίας το κύριο εργαλείο ανάλυσης του μύθου είναι τα μυθήματα

(mythèmes) και οι σημασιολογικές αναλύσεις. Η μορφολογική ανάλυση του παραμυθιού κατά Propp στηρίζεται στην έννοια της δομής και στην οριοθέτηση ενός κεντρικού μοτίβου, το οποίο υφαίνει τον καμβά της ιστορίας.

Αναλύεται, επίσης, ο συμβολικός ρόλος της μαριονέτας ως ενδιάμεσου αντικειμένου ανάμεσα στον χειριστή-παιδαγωγό και στον θεατή-παιδί. Η μαριονέτα θεάται εδώ ως συμβολικό, πραγματικό και φαντασιωσικό στοιχείο της πραγματικότητας.

Υποθέσαμε ότι, διαμέσου της δομής και του περιεχομένου του παραμυθιού στο θεατρικό παιχνίδι με τη χρήση της μαριονέτας, τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμβολοποίησης στο τέλος των συνεδριών θα είναι σε θέση:

- Να επιτύχουν ώστε το σώμα τους να καταστεί ένα Εγώ-Δέρμα (Moi-Peau) ή Σωματικό Εγώ (Moi Corporel), κατά την έκφραση του D. Anzieu (1985), το οποίο αποτελεί το διάμεσο (médiateur) για την έκφραση των φαντασιώσεων και της απόλαυσης (jouissance), για την αποτύπωση των εσωτερικών ενορμήσεων και του αναποφάνσιμου (indécidable) και συγκρούσεων με σωματική αναφορά, για ρηματοποίηση αφηρημένων και συμβολικών περιεχόντων της σκέψης και, τέλος, για τη συγκρότηση μιας ιδιαίτερης σωματικής γλώσσας, στην οποία εμπεριέχονται η κίνηση, η έκφραση, το σωματικό και το ψυχικό περιέχον (Dolto, 1984).
- Να μεταβαίνουν από την κυριολεκτική στη μεταφορική σημασία της γλώσσας.
- Να αναπαριστούν νοητικά τα δεδομένα του θεατρικού παιχνιδιού, χρησιμοποιώντας, κατά βάση, την ετεροχρονισμένη ή διαφοροποιημένη μίμηση (imitation différée), τα σημαίνοντα και τα σημαινόμενα της γλώσσας, το σχέδιο (ως γραφική απεικόνιση της σκέψης), θα αποκτήσουν δηλαδή πιο επεξεργασμένη λειτουργία της συμβολοποίησης (fonction de symbolisation) βελτιστοποιώντας τις επικοινωνιακές δεξιότητές τους με τελικό σκοπό την αυτονόμησή τους (Piaget, 1974).
- Να αναδομούν την αντικειμενική πραγματικότητα διαμέσου του χώρου (χωρική οργάνωση του εργαστηρίου παραμυθιού), του χρόνου (χρονική ακολουθία των φάσεων δραματοποίησης) και της αιτιότητας (σχέσεις ανάμεσα στο αίτιο και στο αποτέλεσμα).
- Να κωδικοποιούν τη μητρική γλώσσα και τις πολιτισμικές δομές. Διαμέσου της δραματοποίησης της ιστορίας ενός παραμυθιού επιτυγχάνεται η μεταβιβασιμότητα (transférabilité) των πολιτισμικών-γλωσσικών αρχαϊκών περιεχόντων της σκέψης (contenants) και των πολιτισμικών δομών, όπως αυτές αποτυπώνονται στις ιστορίες των παραμυθιών (Gibello, 1985).

Ο λόγος, ως συστατικό στοιχείο της συμβολικής λειτουργίας, κωδικοποιεί τα πολιτισμικά-συναισθηματικά στοιχεία που εκφράζονται στο παραμύθι και επικαιροποιούνται στο Εγώ-Δέρμα ή Σωματικό Εγώ της μαριονέτας.

- Τα παιχνίδια έκφρασης στο εργαστήριο παραμυθιού θα επιτρέψουν στα παιδιά με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες να επιτύχουν την προοδευτική εγκατάσταση της συμβολικής λειτουργίας διαμέσου της ενίσχυσης της ικανότητάς τους να διακρίνουν το Εγώ τους από το μη Εγώ (ρόλος). Με άλλα λόγια, να μπορούν να χρησιμοποιούν ένα σημαίνον και πολλά σημαινόμενα, άρα να χρησιμοποιούν τα δύο προσίδια (*propres*) βασικά συστατικά της αναπαραστατικής-συμβολικής λειτουργίας.
- Να κατακτήσουν τη μεταγνωστική λειτουργία της χρήσης του παραμυθιού και της μαριονέτας μέσα από τη συσχέτιση μεταξύ των σημαινόντων με τα σημαινόμενα, μεταξύ των επιμέρους φάσεων της ιστορίας του παραμυθιού, μεταξύ των προηγηθέντων και των συνεπαγόμενων της ιστορίας, να μεταβούν δηλαδή από το μη όλον (*pas-tout*) στην ολική αναπαράσταση (Σιδέρης, 1995).

*Θεωρούμε ότι, όπως φαίνεται στην παρούσα έρευνά μας, το συμβολικό θεατρικό παιχνίδι της ιστορίας ενός παραμυθιού με τη βοήθεια της μαριονέτας, σε ένα οργανωμένο μαθησιακό πλαίσιο ενός εργαστηρίου παραμυθιού, αποτελεί ένα είδος ζώνης εγγύτερης-επικείμενης ανάπτυξης κατά Vygotsky (1978), όπου οι εν υπνώσει γνωστικές, συναισθηματικές και επιχειρησιακές (*opérationnelles*) δεξιότητες και ικανότητες των παιδιών βελτιστοποιούνται με τη διαμεσολαβούσα λειτουργία του εμψυχωτή (Roussillon, 1997· Salem, 1998).*

Το παραμύθι ως πνευματικό διακύβευμα (*enjeu*), με την απλή, σταθερή και οργανωμένη δομή του, αποτελεί ένα σταθερό περιέχον (*contenant*) το οποίο επιτρέπει, ως ένα είδος υποδοχέα (*receptacle*), τη συγκέντρωση των συναισθημάτων του παιδιού, των βιωμάτων του, αρνητικών και θετικών, την οριοθέτηση του Σωματικού Εγώ (*Moi Corporel*) μέσα από την επαγωγικότητα (*inférence*) της σκέψης και του νοείν (*penser*), και την προστασία του σωματικού Εγώ ως σημείου διαρραφής (*point de capiton*, κατά J. Lacan) από τον εξωτερικό κόσμο· ουσιαστικά, όπως το περιγράφει ο Anzieu, το παραμύθι περιέχον (*conte-contenant*) ανταποκρίνεται στην πρώτη λειτουργία του Εγώ-Δέρματος (*Moi-Peau*) ή Σωματικού Εγώ (*Moi Corporel*), στη λειτουργία του περιέχοντος (*contenant*).